

Színház- és Filmművészeti Egyetem Doktori Iskola

MEGŐRZÉS ÉS MEGŐRÖKÍTÉS

A kép és ami mögötte van: A világ első rabbinőjének története

„doktori disszertáció tézisei”

Groó Diana

2018

Témavezető: Dr. habil. Gábor György egyetemi tanár

A Színház- és Filmművészeti Egyetem DLA doktorjelöltjeként szakdolgozatom témája a „*Megőrzés és megörökítés*”, melyben *Regina*¹ c. kreatív dokumentumfilmemen keresztül azt elemzem, létezik-e „tisztá-tökéletes” dokumentáció, valamint azt a folyamatot mutatom be, hogyan lehetséges archív dokumentum-felvételek segítségével rekonstruálni egy olyan életutat, melynek hősről csupán egyetlen fotó maradt fent a vészorszak eredményeként.

Filmem egy különleges és elfeledett sorsot mutat be: a világ első rabbinőjéről szól - a berlini Regina Jonas-ról - akit 1935-ben avattak fel rabbivá, és aki 1944-ben Auschwitzban pusztult el. 42 évet élt.

Regina Jonas történetével megtaláltak. Elisa Klapheck frankfurti rabbinő hívta fel rá a figyelmem 2005-ben, amikor még az első játékfilmemet (Csoda Krakkóban, 2004) mutatták be az amsterdami zsidó filmfesztiválon, nekem szegezve a kérdést, nem akarok-e filmet készíteni a világ első rabbinőjéről. Ekkor hallottam először Regina Jonas nevét. Mivel addig főleg zsidó témájú filmeket forgattam, nem akartam egy újabba belevágni. A bűvös szó sem vonzott: a világ első rabbinője... Attól, hogy valaki első, még lehet érdektelen. Évekkel később azonban a kezembe vettem azt az életrajzi könyvet, amelyet Elisa Klapheck jegyez: „Rabbi Regina Jonas- a világ első rabbinőjének története”² címmel. Amikor a végére értem, már nem volt kérdés számomra, hogy filmet szeretnék csinálni Regina Jonasról.

A berlini Regina Jonas nem attól lett rabbi, hogy hosszú küzdelmes időszak után ismerték csak el hivatalosan, és nem is a felavatását igazoló okmánya emelte őt igazi vallási vezetővé. Valódi személyiségét a csodával határos módon megmaradt levelezéseiből, beszédeit idéző korabeli újságcikkekből rakosgattam össze, amelyet 1942-es Theresienstadt koncentrációs táborba való deportálása előtt a berlini hitközségnél maga helyezett el, valószínűleg előre sejtve, soha nem tér vissza, de így talán nyoma marad annak, hogy ő valaha létezett.

A sejtésen túl, a dokumentumok elhelyezésének ténye és azok fennmaradásának reménye mögött azonban ott lehetett az emlékezés, az emlékezetben való megmaradás tudatos szándéka, mely a zsidóság létezésének alaptétele: „És beszéld el fiaidnak...” (Mózes II. 13:8)

¹ Regina, Groó Diana, dokumentumfilm, 2013., www.reginajonasmovie.com

² Klapheck, Elisa: *Fräulein Rabbiner Jonas - The Story of the First Woman Rabbi*, (ford. Toby Axelrod), San Francisco, Jossey-Bass, A Willey Imprint, 2004.

A csodák egyikének tulajdonítható, hogy Regina Jonas a berlini hitközségnél elhelyezett személyes dokumentumait nem semmisítette meg a náci gépezet, és az iratok sértetlenül megmaradtak.

Ezekhez az írásos dokumentumokhoz, az egykori berlini hitközség helyén működő Centrum Judaicum-ban jutottam hozzá. A mikrofilmeken őrzött több száz Regina Jonashoz címzett levél másolatait elolvasva, valamint Regina életrajzírójának még 2003-ban túlélőkkel, szemtanúkkal készített interjúi alapján - akik kapcsolatban voltak Reginával, akár tanítványként, ismerősként, kortársként- vált világossá számomra, hogy valójában ezek a visszaemlékezések, vallomások és visszajelzések emelik őt rabbivá, sőt továbbmegyek: minden vallási korláton túlmutató egyetemes vallási vezetővé.

Egy olyan filmet láttam magam előtt, amelynek forgatókönyvét ezek az írásos dokumentumok építik fel, emléket állítva egy olyan igaz és bátor asszonynak, aki a XX. század legembertelenebb időszakában az utolsó pillanatig reményt adott.

Regina Jonas-t 1942 novemberében deportálták Theresientadtba, ahol 2 évig dolgozott Viktor E. Frankl pszichiáter oldalán, hogy a naponta érkező transzportokból kiválogassa azokat az embereket, akik már a lágerbe vezető úton feladták a reményt. Pontosan tudta, hogy egyedül a remény adhat erőt a túléléshez, és hogy az emlékek továbbadása és elbeszélése maga a zsidóság jövőbeli létezését garantálja. A náci gépezet ezt a létezést szándékozta Endlösung programjával a szó minden értelmében megsemmisíteni.

Regina Jonas 1944 októberében, Auschwitzba való deportálása előtt egy nappal, utolsó prédikációjában is a reményről beszélt. Ebben a zsidóság egész története, és létének értelme benne van.

De hogyan készítek filmet erről a különleges és bátor emberről, ha mindössze egyetlen fotó maradt fent róla?

Ez volt a legnagyobb kihívás számomra.

Többéves kutatással járó kreatív játékba kezdtem. Regina Jonas egyetlen, az 1935-ös rabbivá avatását megörökítő fotójából kiindulva - amely szintén a berlini hitközségnél elhelyezett személyes dokumentumainak egyike volt - elhatároztam, hogy különböző mozgóképes forrásokból összegyűjtöm Regina rövid életútjának pillanatait a századfordulótól Auschwitz pokláig. Hozzáláttam, hogy kockáról-kockára rekonstruáljam élete színhelyeit, és 20-as, 30-as és 40-es évek Berlinjének bemutatásával megkísérletem, hogy úgy meséljek róla, mintha ő maga is ott lenne a vásznon.

Ez a kísérlet nem sikerült volna, ha nem segítenek a filmtörténet nagyjainak dokumentumfilmjei, többek között Walter Ruttmann: *Berlin, egy nagyváros szimfóniája*³, vagy például Moholy Nagy László kísérleti filmjei. Ki kell emelnem a legfontosabb források közül, morális ítéletemet mellőzve, de szakmai bravúrját hangsúlyozva Leni Riefenstahl: *Az akarat diadala*⁴ és *Olimpia*⁵ c. filmjeit, valamint Kurt Geron 1944-ben, Theresienstadtban készített propagandafilmjét.

Legfőképpen azonban azokat a privát amatőr felvételeket, filmhíradókat és fotókat kell megemlítenem, amelyekre kutatásom során bukkantam, és amelyek szerzői ismeretlenek ugyan, de az általuk megörökített pillanatok hitelesítették filmem hőséneke mindennapjait.

Disszertációm célja, hogy bemutassam a Holocaust emlékezetének vizuális aspektusait, és azt módszertani megközelítést, hogyan rekonstruálható egy életút egy olyan személyről, aki már nincs az élők sorában (sem szemtanúk, akik megemlékezhetnek róla), és hogy miként állítható össze fikciós dramaturgia szerint egyetlen fotóból kiindulva egy dokumentumfilm, amelynek szinte minden kockáját megsemmisítésre szánt a náci gépezet.

Dokumentumfilmem történelmi, vallás- és filmtörténelmi háttérének, és - elsősorban módszertani – kutatási- és alkotástörténelmi bemutatása mellett külön hangsúlyt kap a Holocaust idején készült forrás-anyagok részletes elemzése.

A vészkorszak után forgatott alkotások közül Alain Resnais: *Éjszaka és köd*⁶, Claude Lanzmann: *Shoah*⁷, és Forgács Péter: *Az örvény*⁸ c. filmjeit elemzem és hasonlítom össze az archív-kezelés

³ *Berlin, egy nagyváros szimfóniája* (Berlin: Die Sinfonie der Großstadt Walter Ruttmann, 1927)

⁴ *Az akarat diadala* (Triumph des Willens, Leni Riefenstahl, 1934)

⁵ *Olimpia* (Olympia, Leni Riefenstahl, 1936)

⁶ *Éjszaka és köd* (Nuit et Brouillard, Alan Resnais, 1956)

és a kollektív emlékezet vizuális megteremtésének különböző megközelítési módszereit vizsgálva.

Mivel filmem kizárólag archív mozgóképes dokumentumokból - korabeli híradós és amatőr felvételekből, privát gyűjteményekből, valamint a hitleri Németország propagandafilmjeinek részleteiből építkezik - tanulmányomban külön fejezeteket szentelek a filmekben felhasznált propagandafilmek szerzőiről. Leni Riefenstahl, Hitlert és nemzetiszocialista politikáját népszerűsítő filmjein keresztül a szerzői felelősséget és a formai megoldások tömegpszichózisra gyakorolt hatását; a kép hatalmát szándékozom bemutatni, míg Kurt Gerron theresienstadti fogolynak, 1944-ben forgatott, *Hitler várost ad a zsidóknak*⁹ c. propagandafilmjének tanulmányozásával az egyéni sors, és a náci ideológia kegyetlen mechanizmusát kívánom érzékeltetni.

Értekezésem fontosabb állomásai:

A vizuális koncepció megszületése egyetlen fotó alapján

A mozgóképes archívok nyomában

- Egy életút fázisainak rekonstruálása különböző archívok segítségével
- Forgatókönyv eredeti, írásos kordokumentumokból szerkesztve

A jelenlét ábrázolása képi metaforával

- A szubjektív szemszög
- Játék-és dokumentumfilm, valamint amatőr felvételek „újranelhasználása”

A hang és a zene dramaturgiai szerepe

- A néma mozgókép „hangj” felöltöztetése
- A hang-casting pszichológiája
- A tanúság szubjektivitása - narratívák

⁷ Shoah, Claude Lanzmann, 1985.

⁸ Az örvény, Forgács Péter, 1996.

⁹ *A Führer várost ad a zsidóknak* (Der Führer schenkt den Juden eine Stadt, Kurt Gerron, 1944)

A Holocaust filmen: Lehet-e ábrázolni a Holocaustot?

- Az archívokon keresztül való emlékezés és emlékeztetés
- Módszerek. Klasszikus példák: Alain Resnais, Forgács Péter, Claude Lanzmann, Hitchcock

A kép hatalma

- Náci propagandafilmek
- Alkotói felelősség: szándék és motiváció

Megőrzés és megörökítés

- Történelmi narratívák. Fotó és film.
- Létezik-e a valóság „tisztá” ábrázolása?

Regina c. dokumentumfilmem angol nyelvű változata védett jelszóval az alábbi linken érhető el:

<https://vimeo.com/76181418>

jelszó: rjrw